

Μακεδονικά

Τόμ. 1

Πέτρος Παπαγεωργίου (+1914)

Αλεξ. Ν. Λέτσας

doi: [10.12681/makedonika.9220](https://doi.org/10.12681/makedonika.9220)

Copyright © 2016, Αλεξ. Ν. Λέτσας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λέτσας Α. Ν. (2017). Πέτρος Παπαγεωργίου (+1914). *Μακεδονικά*, 1, 530–536.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.9220>

ΠΕΤΡΟΣ Ν. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

(† 1914)

Εἰς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν ἀνήκει καὶ ἡ προσπάθεια νὰ γνωρίσωμεν τὸν βίον καὶ τὴν δρᾶσιν ὧν τῶν μεγάλων ἐκείνων τέκνων τῆς Μακεδονίας, τὰ ὁποῖα εἰς τὸ ἀπώτερον ἢ ἐγγὺς παρελθὼν ἔδρασαν εἰς τὰς διαφόρους ἐκδηλώσεις τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας καὶ προσέφερον τὰς πνευματικὰς καὶ ὕλικας τῶν δυνάμεις πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς ἐπιστήμης, τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πατρίδος. Οἱ ἐργάται οὗτοι τοῦ Καλοῦ καὶ τοῦ Ἀγαθοῦ εἶναι πολλάκις ὁ ἀντικατοπτρισμὸς τῆς ψυχοσυνθέσεως καὶ τῆς δυναμικότητος τοῦ λαοῦ μας.

Ἀπαρχὴν τοῦ ὀφειλομένου πρὸς τοιοῦτους ἐκλεκτοὺς Μακεδόνας φόρου τιμῆς καὶ εὐλαβοῦς σεβασμοῦ κάμνομεν μὲ τὴν βιογραφίαν τοῦ ΠΕΤΡΟΥ Ν. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, ἑνὸς τῶν μᾶλλον ἐκλεκτῶν τέκνων τῆς Θεσ/νίκης, ὅστις κατηνάλωσε ὁλόκληρον τὴν ζωὴν του εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων καὶ εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιστήμης. Ἡ βιογραφία αὕτη βασίζεται κυρίως ἐπὶ τοῦ ἐπιμνημοσύνου λόγου τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ καὶ μετέπειτα συνεργάτου ἐν τῷ Ἱστορικῷ Λεξικῷ Σ τ α μ α τ ί ο υ Β. Ψ ἄ λ η, ἐκφωνηθέντος ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τῇ 18ῃ Ἰαν. 1915 ἐπὶ τῇ Α' ἐπετείῳ τοῦ θανάτου τοῦ Π. Παπαγεωργίου (Βλ. «Ἀθηνᾶν» τόμ. 27 (Ἀθῆναι 1915) σελ. 177-189). Ἡ πρόθεσίς μας εἶναι νὰ κάμωμεν γνωστὰ εἰς εὐρύτερον κύκλον τὰ ἐκεῖ λεχθέντα.

Ὁ Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου ἐγεννήθη τῷ 1859 ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἀπέθανεν τῷ 1914 ἐν Ἀθήναις. Διακούσας ἐν τῇ γενετείρᾳ αὐτοῦ τὰ ἐγκύκλια μαθήματα, ἐνεγράφη κατόπιν, μόλις δεκαεξαετῆς, εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἑθνικοῦ Πανεπιστημίου, ὅπου ἐπὶ τριετίαν ἐσπούδασε φιλολογίαν. Ἀκολούθως μετέβη χάριν εὐρυτέρων σπουδῶν εἰς τὴν Ἰέναν, τὴν Λειψίαν καὶ τὸ Βερολίνον, εἰς τὰ Πανεπιστήμια τῶν ὁποίων ἐσπούδασεν ἐπὶ πενταετίαν (1878-1883). Χάριν παλαιογραφικῶν μελετῶν μετέβη καὶ παρέμεινεν ἐπὶ ἑξάμηνον καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Εὐρισκόμενος ἔτι ἐν Γερμανίᾳ, ἐδημοσίευσεν τῷ 1880 ἐν τῷ περιοδικῷ Ἀθηναίῳ «Διορθώσεις εἰς Σοφοκλέα καὶ εἰς τὰ ἀποσπάσματα τῶν τραγικῶν ποιητῶν» καὶ γερμανιστὶ *Kritische und paläographische Beiträge zu den alten Sophokles' Scholien*, αἵτινες προεκάλεσαν ἐπαίνους τοῦ Wecklein, Weil, Keibel. Πρὶν δὲ ὑποστῇ ἐν Ἰένῃ τὰς ἐπὶ διδακτορίᾳ ἐξετάσεις, ἐδημοσίευσεν ἐν Λειψίᾳ ἑτέραν διατριβὴν «*Der Codex Laurentianus von Sophokles und eine neue Kollation der Scolia-Texte*», ἐν τῇ ὁποίᾳ κατέδειξεν ὅτι ἡ ἐν τῷ κώδικι τούτῳ φερομένη γραφὴ Κλυταιμῆστρα εἶναι καὶ ὁ ὀρθὸς τύπος τοῦ ὀνόματος καὶ οὐχί, ὡς συνήθως γράφεται, ὁ τύπος Κλυταιμνήστρα. Τὴν γνώμην ταύτην κατεπολέμησαν γερμανοὶ φιλόλογοι, ἐν οἷς καὶ ὁ πολὺς Wilamowitz, ἐν τέλει ὁμῶς ἐγένετο ὅφ' ὧν ἀποδεκτὴ.

Μετὰ τὴν ἐν Γερμανίᾳ ἀποπεράτωσιν τῶν σπουδῶν του καὶ τὴν πανηγυρικὴν ὑπὸ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ ἐν Ἰένῃ Πανεπιστημίου ἀνακήρυξιν του εἰς διδάκτορα τῆς φιλοσοφίας, ἐπανῆλθε τῷ 1883 εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Κάτοχος ὧν ἐκείνων τῶν προσόντων, ἄτινα ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν κατάρτισιν τελείου ἐπιστήμονος, ἦτοι ὀξύνοιαν καταπλήσσουσαν, κρίσιν οὐ τὴν

τυχοῦσαν, μνήμην ἀπέραντον, φιλεργίαν καὶ φιλοπονίαν μέχρις ὑπερβολῆς ἐξικνουμένην, καὶ διαθέτων ἄφθονα ὕλικά μέσα, ἀφειδῶς ὑπὸ τῶν γονέων του παρεχόμενα, κατῴρθωσεν ὁ Π. Παπαγεωργίου νὰ καταστῇ τέλειος καὶ δεδοκιμασμένος φιλόλογος καὶ νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον ἀπὸ νεαρῶτάτης ἔτι ἡλικίας.

Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου († 1914)

Ἄμα τῇ ἐκ τῆς Γερμανίας ἐπανόδῳ του, μετέβη εἰς Φιλιππούπολιν καὶ διωρίσθη ἐν τοῖς Ζαριφεῖοις Διδασκαλείοις, τῶν ὁποίων διετέλεσε καθηγητῆς τῶν Ἑλληνικῶν ἀπὸ τοῦ 1884 μέχρι τοῦ 1888. Ἐκεῖ προητοίμασε τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τῶν σχολίων τοῦ Σοφοκλέους, τὴν ὁποίαν ὁ γνωστὸς μέγας ἐκδοτικὸς οἶκος τῆς Λειψίας Teubner ἀνέθηκεν αὐτῷ, καὶ ἥτις εἶδε τὸ φῶς τῷ 1888.

Κατὰ τὴν ἐν Φιλιππουπόλει διαμονὴν του ἐπεσκέφθη τὴν παρὰ τὴν Στενὴμαχον περιώνυμον μονὴν τῆς Θεοτόκου καὶ περιέγραψε τὰ ἐν αὐτῇ πολύτιμα χειρόγραφα καὶ ἄλλα μνημεῖα εἰς δύο πραγματείας δημοσιευθείσας ἐν τῷ «Ἡμερολογίῳ τῆς Ἀνατολῆς», καὶ ἐν τῇ Berl. Phil. Wochenschrift τοῦ 1889 σελ. 821 κέξ. Μετὰ ἐν ἔτος κατελαμβάνετο ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἡ Μονὴ καὶ κατέστη οὕτως ἀδύνατος τοῦ λοιποῦ ἡ ὑπὸ Ἑλλήνων ἐπιστήμονος ἐξέτασις τῶν μνημείων αὐτῆς.

Ἐκ Φιλιππουπόλεως μετέβη εἰς Σέρρας, ἐνθα διωρίσθη Γυμνασιάρχης τοῦ ἐκεῖ Ἑλληνικοῦ Γυμνασίου, εἰς ἣν θέσιν παρέμεινε μέχρι τοῦ 1894. Εὐρισκόμενος ἐν Σέρραις ἡσχολήθη μὲ ἱστορικὰς καὶ τοπογραφικὰς ἐρεῦνας τῆς πόλεως ταύτης, τὰ πορίσματα τῶν ὁποίων ἐξέθηκεν ἐν ἐκτενεστάτῃ πραγματείᾳ, παρασχὼν οὕτω πολύτιμον συμβολὴν εἰς τὴν Βυζαντινὴν Ἱστορίαν καὶ

τὴν Ἀρχαιολογίαν, διότι μετὰ τὴν πυρπόλησιν τῆς πολυπαθοῦς ταύτης μακεδονικῆς πόλεως, ἐξ αὐτῆς καὶ μόνης δύναται ὁ ἱστοριοδίφης καὶ ἀρχαιολόγος νὰ ἀντλήσῃ πλείστας πληροφορίας.

Ἐνῶ ἀκόμη διέμενεν ἐν Σέρραις, ἐδημοσίευσεν τῷ 1892 ἐν τῷ περιοδικῷ ΑΘΗΝΑ, σπουδαιοτάτην πραγματείαν: «Παρατηρήσεις Κριτικαὶ καὶ παλαιογραφικαὶ εἰς Ἀριστοτέλους Ἀθηναίων Πολιτείαν», ἐν τῇ ὁποίᾳ πλείστα χωρία ἐπιτυχῶς διορθοῦνται καὶ ἀποκαθίστανται.

Ἀποχωρήσας τοῦ ἐν Σέρραις Γυμνασίου μετέβη εἰς Μυτιλήνην, ἔνθα διωρίσθη γυμνασιάρχης τοῦ ἐκεῖ Γυμνασίου, παρέμεινε δὲ τοιοῦτος μέχρι τοῦ 1899. Ἐν Μυτιλήνῃ εὐρισκόμενος ἐδημοσίευσεν πλείστας ἀνεκδότους ἐπιγραφὰς τῆς νήσου. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐξηκολούθησε καὶ βραδύτερον, ἐκδῶσας τῷ 1913 τὴν περισπούδαστον πραγματείαν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «ΡΟΔΟΣ καὶ ΛΕΣΒΟΣ κατὰ ψήφισμα τοῦ Γ' αἰῶνος, νεοφανές ἐν Ἑρεσῶ»

Διαμείνας ἐν Μυτιλήνῃ μέχρι τοῦ 1899, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ νὰ ἀφιερωθῇ ἀποκλειστικῶς εἰς ἐπιστημονικὰς μελέτας. Ἰσως ἐπέδρασεν εἰς τοῦτο καὶ διάταξις τοῦ Κοινοτικοῦ Κανονισμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία εἶχε δυστυχῶς καταστήσῃ ἀδύνατον τὸν διορισμὸν τοῦ διακεκριμένου ἐπιστήμονος εἰς τὸ Γυμνάσιον τῆς γενετέρας του, τοῦθ' ὅπερ οὐκ ὀλίγον τὸν εἶχε πικράνει. Ἀντιθέτως, ὁ αἰμύνηστος Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ' τῷ προσέφερε μετὰ χαρακτηριστικῆς ἐπιμονῆς τὴν ἔδραν καθηγητοῦ ἐν τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ· ὁ Παπαγεωργίου ὁμῶς ἀπεποιήθη ν' ἀποδεχθῇ τὴν τιμητικὴν ἐκείνην πρότασιν. Οὕτω ἡ ἐνδεκαετία, τὴν ὁποίαν διῆλθεν ἐν τῇ γενετείρᾳ του, ἀπὸ τοῦ 1899 μέχρι τοῦ 1910, ὑπῆρξεν ὁ εὐτυχῆς σταθμὸς καὶ ἡ μάλλον καρποφόρος περίοδος τοῦ ἐπιστημονικοῦ του βίου.

Εἶχεν ἤδη δημοσιεύσει 16 διατριβάς εἰς τὸν Σοφοκλέα, ὁπότε ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, ἐκτιμῶν τὴν εὐσυνείδητον ἐρευνητικὴν καὶ κριτικὴν ἐπίδοσιν τοῦ σοφοῦ Μακεδόνα, τῷ ἀνέθηκε τὴν ἐν τῇ «Ζωγραφεῖᾳ Βιβλιοθήκῃ» ἑκδοσιν τῶν τραγωδιῶν τοῦ ποιητοῦ.

Ὡς πρώτην πρὸς ἑκδοσιν ἐξέλεξε τὴν ΗΛΕΚΤΡΑΝ, ἔργασθεὶς πρὸς τοῦτο ἀπὸ τῆς 26ης Ὀκτωβρίου 1899 μέχρι τῆς 31ης Δεκεμβρίου 1906. Τὸ ἔργον, ἀντάξιον τῶν καταβληθέντων ἐπὶ ὁλόκληρον ἐπταετίαν ἀδιαλείπτων κόπων καὶ μόχθων, πλήρες κριτικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν σχολίων, εἶδε τὸ φῶς τῷ 1910. Ἡ ἐργασία αὕτη, ἀποτελοῦσα τὸ μέγιστον τῶν ἔργων του, ἐθαυμάσθη καὶ ἐκρίθη ἐπαινετικώτατα ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καὶ εὐρωπαίων κριτικῶν, ἐν ταύτῃ δ' ἔτυχε καὶ τοῦ βραβείου τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Μονάρχου ἐκ τοῦ κληροδοτήματος τοῦ Θερειανοῦ, ὡς καὶ τοῦ βραβείου Οἰκονόμου τῆς ἐν Τεργέστῃ ἐλληνικῆς Κοινότητος.

Αὐτὸς οὗτος ὁ Παπαγεωργίου ἐθεώρει τὰ σχόλια εἰς τὴν ΗΛΕΚΤΡΑΝ ὡς τὴν κορωνίδα ὅλης τῆς φιλολογικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἐν γένει παραγωγῆς του, ἡ μόνη του δ' ἐπιθυμία καὶ εὐχὴ ἦτο νὰ ζήσῃ τόσον, ὅσον θὰ ἐχρειάζετο διὰ νὰ σχολιάσῃ καὶ ἐκδῶσῃ ὅλα τὰ ἔργα τοῦ ἀρχαίου μεγάλου Τραγωδοῦ. Τὰς ἐργασίας ἐν γένει τοῦ Π. Παπαγεωργίου, τῶν ὁποίων πολλαὶ ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῇ «Byzantinische Zeitschrift», ἐν τῇ «Ἀθηνᾶ» καὶ ἐν ἄλλοις περιοδικοῖς, διακρίνει αὐστηρὰ καὶ εὐσυνείδητος κριτικὴ.

Κατά την ἐν Θεσσαλονίκη διαμονήν του ὁ Παπαγεωργίου ἡσχολήθη ἰδιαιτέρως, μὲ ἀξιοθαύμαστον ἐπιμονήν καὶ χαρακτηριστικὴν εὐσυνειδησίαν, εἰς τὴν ἔρευναν, περισυλλογὴν καὶ μελέτην ὧν τῶν ἀρχαιολογικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐκείνων στοιχείων, τὰ ὅποια ἀφοροῦν εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν τῆς Μακεδονικῆς Πρωτεύουσας. Οὕτως ἐξήτασε τοὺς κώδικας καὶ τὰ χειρόγραφα, τὰ ἀποκείμενα εἰς τὰ ἐν τῇ πόλει καὶ τὰ περίχωρα μοναστήρια. Τρέχων ὅπου ἡ σκαπάνη κατέρριπτε ἀρχαῖα τεῖχη ἢ παλαιὰς οἰκοδομάς, περιτρέχων τὰ τεῖχη τῆς πόλεως, κατερχόμενος εἰς φρέατα καὶ ὑπόγεια, ἀνερχόμενος εἰς μιναρέδες, εἰσερχόμενος εἰς τζαμιά καὶ εὕρισκόμενος εἰς ἀδιάλειπτον ἐρευνητικὴν κίνησιν, κατῴρθωσε ν' ἀνεύρῃ, περισυλλέξῃ, ἀναγνώσῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ πλείστας ἐπιγραφὰς ἀνεκδότους, τῶν ὁποίων ἡτοίμαζε τὴν ἔκδοσιν. Ὅπου εὗρισκε παλαιὰς βυζαντινὰς εἰκόνας ἐφρόντιζε νὰ περισωθῶν δι' ἀφιερώσεώς των εἰς τὸν Μητροπολιτικὸν ναόν.

Συνδεόμενος δι' ἰδιαιτέρας φιλίας μὲ τὸν υἱὸν τοῦ τότε Βαλὴ Θεσσαλονίκης, ἐπέτυχεν ὁ Παπαγεωργίου ν' ἀποφασισθῇ ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως ἢ κατὰ τὸ 1907 ἀνακαίνισις τοῦ ὡς τζαμίου τότε χρησιμεύοντος ναοῦ τοῦ ἀγίου Δημητρίου, καὶ νὰ καταρτισθῇ πρὸς τοῦτο εἰδικὴ ἐπιτροπὴ, τῆς ὁποίας μέλος διωρίσθη καὶ ὁ σοφὸς Μακεδὼν. Ἐργασθεὶς ἐντατικῶς ἐπὶ ὁλόκληρον ἐπτάμηνον, ἐπέτυχε τὴν ἐντεχνον ἀφαίρεσιν τῶν κρυπτόντων τὰς ἀρχαίας ψηφιδωτὰς εἰκόνας χρωματισμῶν καὶ τὴν ἀποκάλυψιν ἐν ὅλῃ αὐτῇ τῇ ἀγλῇ τῆς ἀρχαίας λάμπσεως καὶ μεγαλοπρεπείας τοῦ ἱστορικοῦ ἐκείνου ναοῦ. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ἐκείνῃ ἐδημοσίευσεν ἐμπεριστατωμένην μονογραφίαν ἐν τῇ «Byz. Zeitschrift» ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Μνημεῖα τῆς ἐν Θεσσαλονικίᾳ λατρείας τοῦ Ἀγίου Δημητρίου».

Ἐπὶ τῇ βᾶσει ὧν τῶν ἀνωτέρω καὶ ἄλλων στοιχείων συνεκέντρωσεν ὁ Παπαγεωργίου πολὺ ὕλικόν, ἐπ' αὐτοῦ δὲ στηριζόμενος ἤθελε νὰ συγγράψῃ ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐκτὸς τούτου εἶχε περισυλλέξει οὗτος καὶ ἄλλο πολὺ τιμὸν, τὸ ὅποιον — κατὰ τὴν ἰδίαν του ὁμολογίαν — ἀπῆτει 20 ἐτῶν ἐπεξεργασίαν καὶ κατὰ ταξιν, διὰ νὰ καταστῇ δημοσιεύσιμον. Μεταξὺ τοῦ ἀνεκδότου αὐτοῦ ὕλικου σπουδαῖαν θέσιν κατεῖχον τὰ σχόλια εἰς δύο ἄλλας τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους, αἱ ἐπιγραφαὶ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ ἱστορία τῆς πόλεως ταύτης. Δυστυχῶς ὁ ἐπελθὼν τῷ 1914 θάνατος τοῦ σοφοῦ Μακεδόνος ἐματαίωσε τὴν ἐπεξεργασίαν καὶ δημοσίευσιν ὅλου αὐτοῦ τοῦ ὕλικου, ἄγνωστον δὲ εἶναι, ἐὰν περιεσώθῃ καὶ ποῦ εὕρσκεται τοῦτο σήμερον.

Ἐκ παραλλήλου ἡσχολεῖτο καὶ μὲ τὴν ἐπανάρθωσιν ἐσφαλμένων γνωμῶν περὶ τινων ἱστορικῶν ζητημάτων. Ἀπὸ τὸν Παπαγεωργίου ἔμαθον οἱ Θεσσαλονικεῖς π. χ. ὅτι ἡ παρὰ τὴν Ἀκρόπολιν Θεσσαλονίκης περίβλεπτος Μονὴ λέγεται «Μονὴ Βλατάδων» καὶ οὐχὶ «Μονὴ Βλαταίων», ὅτι ἡ «Λαγουδιανὴ Παναγία» πρέπει νὰ λέγεται «Παναγία τοῦ Λαγουδιάτη» ὅτι τὰ γνωστὰ ἀκρωτήρια τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου λέγονται «Μικρὸν καὶ Μέγα Ἐμβολον» καὶ οὐχὶ «Μικρὸ καὶ Μεγάλον Καραμπουρνοῦ» κ.τ.τ.

Ὁ Παπαγεωργίου ἀνῆκεν εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Κόντου, χρησιμοποιοῦν ὡς γλωσσικὸν ἰδίωμα τὴν ἐπιμελεμένην ὑπερκαθαρεύουσαν, τὴν ὁποίαν ἠνθούουν καὶ οἱ ξένοι σοφοί. Ἄλλως τε, ὁ ἴδιος ἐτόνιζεν, εἰς ὅσους τῷ συνίσταν νὰ γράφῃ ἀπλοῦστερον, διὰ ἔγραφε διὰ τοὺς ὀλίγους καὶ ὄχι διὰ τοὺς πολλούς, οἵτινες οὐδὲν εἶχον νὰ κερδίσουν ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν του ἐργασίαν. Ἐγράφεν ὁμως ὁ Μακεδὼν λόγιως καὶ εἰς τὴν δημοτικὴν ὑπὸ ψευδώνυμον καὶ

μέ την ρητὴν ἀπαγόρευσιν νὰ ἀποκαλυφθῇ τὸ ὄνομά του. Οὕτως ἐδημοσιεύθησαν χαριτωμένα σημειώματά του εἰς τὴν «Νέαν Ἀλήθειαν» Θεσσαλονίκης καὶ εἰς τὸ «Μικρασιατικὸν Ἡμερολόγιον». Ἐν ἐκ τούτων εἶναι τὸ ἐν ἔτει 1914 δημοσιευθὲν ἐν τῇ «Νέᾳ Ἀληθείᾳ» ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀθηναίων Πολιτεία καὶ Ἀριστοτέλης — ἡ τουρκικὴ βούλλα καὶ ὁ κριτὴς Χότζας», τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε καὶ τὸ κύκνειόν του ἔσσμα.

Ἀσχοληθεὶς ὁ Παπαγεωργίου μὲ ἰδιαιτέραν ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν Ἀρχαιολογίαν καὶ Βυζαντινολογίαν, συνεδέθη στενώτατα μετὰ τοῦ μεγάλου βυζαντινολόγου Krumbacher, καθηγητοῦ τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας Ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ γλώσσης ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Μονάχου, ἐπίσης δὲ καὶ μετ' ἄλλων Εὐρωπαίων σοφῶν, μεθ' ὧν εὕρισκετο εἰς τακτικὴν ἀλληλογραφίαν.

Ἐν Ἑλλάδι ἦτο ἰδιαιτέρως συνδεδεμένος μὲ τὸν ἐκ Λέσβου δραματικὸν συγγραφέα, φιλόλογον καὶ καθηγητὴν ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ Δημήτριον Βερναρδάκην, ἐνῶ εὕρισκετο εἰς μεγάλην ἀντίθεσιν καὶ εἰς διαρκεῖς φιλολογικοὺς διαπληκτισμοὺς μὲ τὸν Γρηγόριον Βερναρδάκην, ἀδελφὸν τοῦ ἀνωτέρω καὶ καθηγητὴν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν τῷ ἰδίῳ Πανεπιστημίῳ. Καὶ ὁ τότε καθηγητὴς τῆς ἱστορίας ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίῳ Σπυρίδων Λάμπρος ἐπὶ μακρόν χρόνον θὰ ἠσθάνετο τοὺς νυγμοὺς τῆς καυστικῆς γραφίδος τοῦ Παπαγεωργίου. Πρὸ πάντων ὁ μακαρίτης Δήμιτσας, καὶ ζῶν καὶ νεκρός, ἐπανειλημμένως καὶ δριμύτατα ἠλέγχθη ὑπὸ τοῦ Παπαγεωργίου δι' ἱστορικὰς καὶ γεωγραφικὰς εἰς τὰ διάφορα συγγράμματά του ἀνακριβεάς.

Ὅπως, ἀπὸ καθαρῶς ἑλληνικῆς φιλολογικῆς ἀπόψεως, ὑπῆρξε Κόντις ὁ Παπαγεωργίου, οὕτω καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐριστικὸν πνεῦμα ὑπῆρξεν ἐφάμιλλος τοῦ μεγάλου διδασκάλου. Ἡ εἰρωνεία καὶ ὁ καυστικὸς σαρκασμὸς ὑπῆρξαν τὰ φοβερώτερα ὀπλα, μὲ τὰ ὁποῖα ἀντεπεξήρχετο κατὰ τῶν ἀντιθέτων. Ὑπάρχουν καὶ τοῦ Παπαγεωργίου «ἱστορικοί, φιλολογικοὶ καὶ ἀρχαιολογικοὶ καυγάδες», ὡς ὑπῆρξαν τοιοῦτοι καὶ τοῦ Κόντου.

Ὡς κοινωνικὸς ἄνθρωπος ὁ Παπαγεωργίου ἐθεωρεῖτο κοινῶς ὡς δυσκόλου χαρακτῆρος, ὑπερήφανος καὶ μισάνθρωπος. Καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ ἀείμνηστος σοφὸς ἦτο δύσκολος εἰς τὰς φιλίας του καὶ ἀπρόσιτος εἰς τοὺς πολλοὺς. Τοιαύτην δὲ ἐντύπωσιν ἐπροξένει, ὅταν διήρχετο τὰς ὁδοὺς μὲ τὸ ὕψηλόν καὶ ἀλύγιστον σῶμά του καὶ μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς του πάντοτε ἐστραμμένους πρὸς τὰ ἔμπρός, χωρὶς νὰ κοιτάξῃ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ χωρὶς ν' ἀποκαλύπτηται ἐκάστοτε δι' εὐκόλους καὶ ὑποχρεωτικοὺς χαιρετισμούς. Ὅλοι ὁμοῦ τὸν ἔκρινον ἐπιφανειακῶς, διότι μὲ ὅσους συνεδέετο φιλικῶς ἦτο εὐπροσῆγορος καὶ ὀμιλητικώτατος· εἰς τὰς φιλικὰς συγκεντρώσεις ἦτο πραγματικὴ ἀπόλαυσις· εἶχε τὴν ἀπλότητα μικροῦ παιδιοῦ· τὸ γέλιό του ἦρχετο ἀβίαστο εἰς τὰ χεῖλη του· ἀνεξάντλητος εἰς ἀνέκδοτα, ἐτοιμολόγος καὶ δεινὸς καλαμπουριστὴς καθίστατο ταχέως ἡ ψυχὴ τῆς συναναστροφῆς.

Πατριώτης ἑνθερμος ἀλλὰ καὶ σεμνὸς ὁ Παπαγεωργίου, ἀπεχθανόμενος τὸν θόρυβον καὶ τὴν διαφήμισιν, ἐπιθυμῶν νὰ ὑπηρετήσῃ θετικῶς τὴν πατρίδα του, παρὰ τὴν πολυσχιδὴ καὶ ἐνδελεχῇ ἐπιστημονικὴν του ἀπασχόλησιν, εἰργάσθη μὲ αὐταπάρνησιν, φανατισμὸν καὶ ἐνθουσιασμὸν εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς ἐθνικῆς ἰδέας. Συνεδέετο διὰ στενῶν φιλικῶν δεσμῶν μὲ τοὺς Ἑλλήνας προξένους καὶ λοιποὺς ἐν Μακεδονίᾳ ἐκπροσώπους τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους καὶ εὕρισκετο εἰς διαρκὴ ἐπικοινωνίαν μὲ ἐπιφανεῖς πολίτευτάς τοῦ Ἑλληνικοῦ Βα-

σιλείου. Πλείστα δὲ σοβαρὰ ὑπομνήματα καὶ ἐκθέσεις του μὲ πολυτίμους πληροφορίας καὶ ἀξιοπροσέκτους κρίσεις του ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν μας πραγμάτων ἀπεστάλησαν κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Κέντρον ὑπὸ τοῦ Παπαγεωργίου. Ἐκτιμῶσα καὶ ἀμείβουσα τὰς πολλαπλᾶς αὐτὰς ὑπηρεσίας του ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις τῷ ἀπένειμε τὸν Χρυσοῦν Σταυρὸν τοῦ Σωτήρος.

Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἐκκλησία δὲν ἔμεινε ξένη εἰς ἀναλόγους τιμητικὰς ἐκδηλώσεις πρὸς τὸν σοφὸν Μακεδόνα. Ὁ ἀείμνηστος Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ', ὅστις περιέβαλλε τὸν Παπαγεωργίου μὲ ἐξαιρετικὴν ὁλως ἐκτίμησιν καὶ ἀγάπην, ἀμείβων τὰς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ὑπηρεσίας του, τὸν ὠνόμασε «Μέγαν Ἀρχοντα Διδάσκαλον τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας». Ἡ ἀπονομὴ τοῦ πολὺ σπανίως ἀπονεμηθέντος τιμητικοῦ τούτου ὀφφικίου ὑπῆρξε τελείως δεδικαιολογημένη. Ἡ ἀναφύλλισις τῶν τόμων τῆς «Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας», ἐπισήμου ὀργάνου τῶν Πατριαρχείων καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ 1892 ὑπὸ τοῦ Κ. Krumbacher ἐκδιδομένης «Byzantinische Zeitschrift», ἐμφανίζει σειρὰν πραγματειῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν βυζαντινὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν καὶ ἀρχαιολογίαν.

Τοιοῦτος ἐκλεκτὸς ἐπιστήμων ὁ Π. Παπαγεωργίου ηὐτύχησε νὰ τύχῃ ἐξαιρετικῆς τιμητικῆς ἀναγνώρισεως καὶ μεγάλης ἠθικῆς ἀμοιβῆς διὰ τὴν θετικὴν εἰς τὴν ἐπιστήμην συμβολὴν του. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων τιμητικῶν διακρίσεων ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Μονάρχου καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος τῆς Τεργέστης, ἡ ἐπὶ τοῦ «Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης» Ἐπιτροπεία διώρισε τοῦτον διευθυντὴν τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου, ἡ δὲ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις τῷ 1910 διώρισε τοῦτον ἀριστίνδην καθηγητὴν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ. Δυστυχῶς ὁμως δὲν ἐπρόφθασε νὰ διδάξῃ εἰς τὸ Ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον ὁ σοφὸς Μακεδὼν. Προσβληθεὶς ἀπὸ ὑπερκόπωσιν καὶ νευρασθένειαν, ἠναγκάσθη νὰ μεταβῇ εἰς Βιέννην πρὸς θεραπείαν, πρὶν δώσῃ τὸν νενομισμένον ὄρκον. Ὅταν ἐπέστρεψεν ἐκ Βιέννης εἰς Ἀθήνας ἀνέλαβεν ἐκ νέου τὴν διεύθυνσιν τοῦ «Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης», ἐπιδείξας εἰς τὴν σοβαρὰν ἐκείνην ἐπιστημονικὴν ἐνασχόλησιν ὅλα τὰ πλοῦσια καὶ ἄφθαστα χαρίσματα τῆς ἐργατικότητος, μεθοδικότητος καὶ εὐρυμαθείας του. Ἀφιερῶσας ὅλας τὰς πνευματικὰς καὶ σωματικὰς δυνάμεις του, παρηκολούθει μὲ χαρὰν φιλαργύρου τὴν ἐξέλιξιν καὶ πρόοδον τῶν σχετικῶν ἐργασιῶν, κατὰ τάσσων τὰ καθ' ἑκάστην συσσωρευόμενα δελτία, ἐν οἷς ἐναποταμιεύετο ὁ θησαυρὸς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Τὴν προτεραίαν ἀκόμη τοῦ θανάτου του ὁ ἀκαταπόνητος ἐκεῖνος ἐργάτης τοῦ πνεύματος εἰργάσθη ἐπὶ ἑξ ὀλοκλήρους ὥρας εἰς τὰ Γραφεῖα τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.

Φαίνεται ὅτι ὁ Παπαγεωργίου εἶχε προαισθήματα τοῦ φοβεροῦ πλήγματος, τὸ ὁποῖον ἐπέπρωτο νὰ τὸν ἀποσπάσῃ διὰ παντὸς ἀπὸ τὰς τόσων προσφιλεῖς μελέτας του. Εἰς ἐπιστολὴν του ἀπὸ 9 Ἰανουαρίου 1914 ἔγραφεν εἰς τὸν φίλον του καὶ ἀρχισυντάκτην τῆς «Νέας Ἀληθείας» κ. Ἰωάν. Μπῆτον: «... Τὰ γέλοια μου διὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Τζῶν ἐφφέντην καὶ τὸν λογιστὴν γραμματοτυφλὸν μοῦ βγῆκαν ξεῖδι». Ἐπαθα πρὸ πέντε ἡμερῶν γρίππην καὶ ὀνειρεύομαι τώρα κάθε τόσον ὅτι μέκυνηγοῦν ὅλοι, πρὸ πάντων ὁ ἕρμος γραμματικὸς καὶ ὁ σοφὸς κριτὴς Χότζας. Τί νὰ κάμω; Σκέπτομαι γιὰ δεῦτερον χρονογράφημα, ὀλίγον φαντασιῶδες αὐτό, διότι τὸ δημοσιευθὲν σὰς βεβαιῶ ὅτι ἱστορικῶς καὶ περιγραφικῶς εἶνε ἀκριβεστάτον...».

Καί πράγματι, τὴν 18ην Ἰανουαρίου 1914, ἡμέραν Σάββατον, ὁ Π. Παπαγεωργίου δὲν ὑπῆρχε πλέον. Ὁ ἄσπλαχνος Χάρος ἔπληξε τὸν σοφὸν καὶ ἀκούραστον Μακεδόνα ἐν μέσῳ τῆς ἐργώδους καὶ πολυμόχθου ἀπασχολήσεώς του, μόλις συμπληρώσαντα τὸ 54ον ἔτος τῆς ἡλικίας του.

Οὕτως, ἐν μέσῳ τῆς μεγαλυτέρας παραγωγικότητος ἐξέλιπε τὸ δυνατόν καὶ ἀκούραστον ἐκείνο πνεῦμα, τὸ ὁποῖον μόνον ὑπὸ τὴν παγερὰν τοῦ τάφου πλάκα εἶδρεν ἀνάπαυσιν καὶ ἡσυχίαν.

ΑΛΕΞ. Ν. ΛΕΤΣΑΣ

Σημείωσις. Κατάλογος τῶν ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν τοῦ Πέτρου Παπαγεωργίου ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν 27ον τόμον τοῦ περιοδικοῦ «Ἀθηνᾶ» σελ. 190-201 ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ καὶ ἔπειτα συναδέλφου του Στ. Ψάλτου.

Τὸ κατωτέρω βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα συμπληρῶναι τὸν κατάλογον τοῦτον, συνετάχθη δὲ ἐπὶ τῇ βάσει στοιχείων καὶ δημοσιευμάτων, τὰ ὁποῖα εὐγενῶς παρέσχεν εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ περιοδικοῦ ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ λόγιος βιβλιόφιλος κ. Διογ. Δέλλης, ἀνώτ. ὑπάλληλος τῆς Διεθνοῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης.

- 1) Σ. Λάμπρου, Κερκυραϊκὰ ἀνέκδοτα ἐκ χειρογράφων Ἀγ. Ὁρους, Κανταβριγίας, Μονάχου καὶ Κερκύρας. Βιβλιοκρισία ἐν ἐπιφυλλίδι ἡφμερ. «Κλειῷ» Τεργέστης 8/20 Ὀκτ. 1883 (ἔτος κγ'), ἀρ. 1164.
- 2) Κριτικῶν ἀδικημάτων ἔλεγχος. Περιοδ. «Ἐθνικὴ Ψυχὴ» Α', σελ. 19-21.
- 3) Ἀρχαιολογικὰ Θεσσαλονίκης. *Leben des heiligen David von Thessalonike ... herausgegeben von Valentin Rose, Berlin 1887.* Ἐν περιοδ. «Ἀριστοτέλης» ἔτ. Α', ἐν Θεσ. 1889 σελ. 65, 82, 99, 147, 165.
- 4) Ἐπιγραφικὰ Θεσσαλονίκης. «Ἀριστοτέλης» Α' (1889), σελ. 17-18.
- 5) Διορθώσεις εἰς Θουκυδίδην καὶ Ἡσύχιον. Ἀθῆναιον, τόμ. Η', σελ. 506.
- 6) Zu Konstantinos Manasses. *Byzantiuische Zeitschrift* 1907, σελ. 563.
- 7) Ὁ ἐξισλαμισμὸς τοῦ μακεδονικοῦ χωρίου «ΝΟΤΙΩΝ». Ἀνέκδοτος ἱστορικὴ παράδοσις τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» ἔτ. Β' (1909), σελ. 91-95.
- 8) Θεσσαλονίκης ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ. Οἱ ἐν ἔτει 1890 καὶ μηνὸς Αὐγούστου τῇ 22 κατακαυθέντες μικροὶ ναοὶ τῆς πόλεως. Α' ὁ ναὸς τοῦ Ἀγ. Νικολάου. Β' ὁ Παναγίας τῆς Ἐλεούσης. Γ' ὁ Παναγίας τῆς Περσιωτίσσης. Δ' ὁ τῆς Ἀγ. Μαρίνης. Ε' παθῆματα καὶ μαθήματα. «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον», ἔτ. Ε' (1912), σελ. 70-74.
- 9) Θεσσαλονίκης ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ. α' Ἐπιγραφή Κωνστ. τοῦ Μεσοποταμίτου, ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης. β' Τὰ καυθέντα κειμήλια τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ. γ' Τὰ κατὰ τὸν Μεσοποταμίτην. «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον», Ε' (1912), σελ. 56-63.
- 10) Θεσσαλονικεὺς καὶ Θεσσαλονικαῖος. Αὐτόθι, σελ. 65-69.
- 11) Ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν βυζαντινῶν οἰκῶν Θεσσαλονίκης. Οἱ Ἀργυρόπουλοι. Αὐτόθι, σελ. 75-79.
- 12) Καὶ πάλιν περὶ τοῦ «Θεσσαλονικεὺς» καὶ «Θεσσαλονικαῖος». (Ὑπογράφεται: Π. Ν. Π.) «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον», ἔτ. Σ' (1913), σελ. 29-30.
- 13) Ποίημα Μαρίας Κομνηνῆς τῆς Παλαιολογίνας, ἀντιγεγραμμένον ἐκ χειρογράφου τῆς παρὰ τὰς Σέρρας Ἱ. Μονῆς Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Αὐτόθι, σελ. 46-50.
- 14) † Δημήτριος Στεργίου Λάλας καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ. Αὐτόθι, σελ. 227-238.